

A „VÖRÖS RÓHEIM”

Hárs György Péter

Ki van hol? „Itt van a 40 éves, anyjától-hazájától elszakadt, környezetével ritkán egyetértő, támadásra mindig kész és magabiztos (és csalódott), fáradt és ideges Róheim Géza (karikírozott-idealizált) rajza.” (Charles Rohonyinak, Róheim unokaöccsének a Róheimről készült rajzához írott szöveg, idézi Verebélyi: 1977, 580.). A rajz tehát 1931 táján készült, vagy legalábbis az akkori Róheimet ábrázolja. Valóban, Róheim 1931 áprilisában érkezett vissza kutatóútjairól Budapestre. Kérdés, hogy a rajz itthon készült-e már vagy emlékezetből, esetleg fénykép alapján. Mert noha a mellészúrt megjegyzés egyik része – a személyiségre vonatkozó („környezetével ritkán egyetértő, támadásra mindig kész és magabiztos”) – időhöz nehezen köthető, de a jellemzés egy másik oldala – „anyjától-hazájától elszakadt”, „(és csalódott), fáradt és ideges” már némi magyarázatra szorulna. Persze, az is lehet, hogy csak egy pillanatnyi állapotot rögzített a rajzoló szeme és keze – de engedtessek meg többet gondolnunk ennél.

Mert ha az „anyjától-hazájától elszakadt” Róheim még külföldön tartózkodik, akkor ezt szó szerint kell vennünk. De ha a rajz itthon készült, akkor mit jelenthetnek az unokaöcsnek ezek a szavai? Más: vajon miben csalódott addigra Róheim, és miért volt „fáradt és ideges”? A hozzávetőlegesen megsaccolt dátum alapján többféle válasz is fölvázolható. Ez a dátum, a maga esetlegességében is, egyebek mellett azért érdekes, mert valahol félúton helyezkedik el Róheim 1938-as emigrációja és a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárából történt 1919-es elbocsátása között. Tehát kérdéseink úgy is föltehetőek: mi történhetett Róheimmel a magán- és a tudományos életben, amitől a rajz keletkezésének idejére olyannak mutatkozott vagy olyannak látták, mint ami főntebb olvasható? És mi volt az, ami 1938-ig oda vezetett, hogy végleg búcsút mondott az anyának és az anyaországának?

Bár Rohonyi azt is állítja, hogy ez a búcsú könnyű volt. „Nem igaz, hogy olyan nagy honvágya lett volna, ha volt, az sem a R-villa, sem az édesanyja felé nem irányult. Talán csak bizonyos magyaros ételek vonzották haza? Az biztos, hogy amikor USA-ból útlevelet és állampolgárságot küldtek neki, hogy ott tanítson; könnyű szívvel hagyja ott az országot.”¹ (Rohonyi: 1992, 133.) Ellentmondani látszik viszont ennek Róheim Marót Károlyhoz 1939. január 28-án írott levele „Bocsáss meg hogy így mentem el búcsú nélkül és hogy azóta sem írtam. Csak annyit mondhatok hogy az egész olyan óriási megrázkódtatás volt nékem olyan hirtelen és olyan contre coeur mentem el, és olyan nehezen nyugszom bele hogy már nem élek a Hermina úton, hogy ez mindent megmagyaráz. Well, hát a dolog úgy történt hogy a Hitler valami ultimatum-félét csinált oct 1-ére kimérve és nekem meg volt ez a meghívásom, tehát pár héttel előbb mentem el, mint ahogy terveztük. Így maradt el a búcsú és az utolsó áldomás, vagy hekatomba. [...] Mondhatom neked keserves dolog kivándorolni. Nem a külső körülmények a döntők, az érzelmekkel van baj. Szüleim otthon vannak és isten tudja látom-e még őket.” (Róheim: 1992, 120.)

Lehet, hogy Róheim szüleivel való viszonya valóban ambivalenciával volt terhelt – számos adat mutat erre –, s lehet, hogy a családi „elszakadás” 1931-re már valóban bekövetkezett. „Apja, anyja, unokatestvérei, és a család baráti köre legyintéssel beszéltek róla, ’szegény Géza’ nem egész normális, ilyen hülyeségekkel foglalkozik, ezek ’disznóságok’, nem akar gazdálkodni [...]” (Rohonyi: 1992, 131.) Róheim gazdálkodni valóban nem akart, de miután életében először lett komolyan szerelmes, nősülni igen², és ez még csak rontott a viszonyokon. Székács szerint: „A felesége egy bájos, nagyon szimpatikus, kedves és nagyon csinos, úgy tudom, valami kis harmadrendű színésznő volt.” (Javorniczky: 1990) Rohonyi úgy emlékszik, hogy a „család rettenetesen küzdött [Róheim házassága] ellen és akkor jelentette ki Leontine néni (az édesanyja) hogy Ilonka az ő házában nem lakhat. [...] Az anyai ultimatum után Géza elvette Ilonkát feleségül és azonnal elköltöztek a Nyúlutcába Budán. Itt igen szegényesen élt, angol nyelvleckeiből (és nagyritkán analízisekből).” (Rohonyi: 1992, 131.). Hogy Róheim apja hogyan reagálhatott, azt nem tudjuk, de általában nem túl kedvező szín-

¹ Az idézetekben végig meghagytam az eredeti helyesírást.

² Felesége Ceszik Ilona.

ben tüntetik föl őt sem a dokumentumok. „Az apja szürke, jelentéktelen ember, az anya viszont domináló természetű, társadalmi sikerekkel rendelkező, erős nő. A maga módján imádja gyermekét: s kész a Freud-i kép. Ferenczi és rajta keresztül Freud lesz a szublimált apa-anya.” (Rohonyi: 1992, 133.) Ferenczi – jó anyaként – egy Joneshoz írott levelében nem mulasztja el megjegyezni, mintegy érvként, Róheim apjának fiához való viszonyát: „Legalább annyit szeretne keresni ezzel, hogy fedezni tudja az ő (és felesége) angliai tartózkodását. [Rá van utalva erre, mert az – egyébként jómódú – apja igen fukar.]”³ (Ferenczi – Jones: 2008, 101.sk.)

Adott tehát egy jelentéktelen, noha gazdag apa és egy jelentékeny, talán túlságosan is jelentékeny anya. Róheim már Amerikában van, amikor még mindig tart az anyjától. „Anyámtól most kaptam levelet [...]. Mortonról ne említs neki semmit, ismert okokból.”⁴ – írja Kovács Vilmának (Róheim: 1992, 128.). Az anyjának viszont nem nagyon ír. Érdekes, hogy Rohonyi éppúgy az „elszakad” kifejezést használja ezzel az egyértelműen lelki elszakadással kapcsolatban, mint amivel a ’31 körüli rajzát is kísérte: „Az anyjától teljesen elszakad, soha Amerikából, a háború után sem ír egy levelet sem! Ilonka ír néha-néha.” (Rohonyi: 1992, 133.)

Kinél is van a labda? Az az Ilonka fog leveleket írni és csomagokat küldeni, aki miatt Róheimnek el kellett hagynia a Róheim-villát? És a megtagadott-szeretett fiú megtagadja az anyját. Jellemző, hogy a híresen sportkedvelő – vívó, kajakozó stb. – Róheim egy időben az asztalitenisznek is hódolt. Eredményei e sportágban is rögzítésre kerültek és a nyilvánosság elé tárattak⁵ – vajon ki is ambicionálta mindezt? A

³ Róheim 1925-ben, Londonban tartott előadásairól van szó. Szögletes zárójel az eredeti szövegben.

⁴ Morton Jellinekről lásd részletesebben később.

⁵ Ld. *Nemzeti Sport*: 1905. szept. 3. 36.; 1906. ápr. 22. 16.; 1906. júl. 29. 30.; 1908. márc. 21. 12. és *Sport-Világ*: 1906. júl. 29. Róheim a Siófokon, a sporttelepen, 1905. aug. 26-28 között tartott pingpongversenyen férfi egyesben 30:16, 32:30 arányban győzött, és ezzel a döntőbe jutott, amit 23:30, 30:27, 16:30, 30:22, 30:20 arányban megnyert. A férfi páros döntőben ugyanitt 30:18, 30:17 arányú győzelmet aratott. A férfi egyes hendikepben szintén döntőt nyert 30:20, 30:27 arányban. Az említett 1906. évi magyar bajnokság után egy újabb siófoki pingpongversenyen első helyezettként három számban is (egyesben, párosban és vegyes párosban) ezüst plakettet szerzett. A Nemzeti Vívó Club 1908. március 7-8. között megrendezett versenyén két számban is az első helyen végzett.

Nemzeti Sport 1906. április 22-i számának pingpongrovatában olvasható, hogy az 1906. évi magyar bajnokságon a férfi egyes „értékes tiszteletdíját” Róheim Leontine ajánlotta föl. Talán nem véletlen, hogy ezen a versenyen Róheim Géza az utolsó, nyolcadik helyen végzett férfi egyesben, mindössze egy győzelemmel, s az egyes hendikepben is csak a hatodik helyezést érte el. Pedig előtte és utána – „elanyátlanodva” – voltak sikerei... Ezek eddig a magánélet pillanatfölvételei.

Vagyok, ahol vagyok. Az biztos, hogy Róheim 1919-ig elismert tudósnak számított néprajzos körökben is. Az is biztos, hogy utána ez megváltozott. Később már megritkúlnak a rá történő szakmán belüli hivatkozások is, az meg egyenesen ritkaságnak számít, hogy egy szakmabeli távozása után, 1941-ben (!) egyetértőleg idézze: „A múlt század végén s századunk első évtizedeiben is még volt az a néprajzi gyakorlat, mondhatnám virtus, hogy ki minél nagyobb területről tud anyagot hozni, annál kiválóbb gyűjtő. Mint Róheim megjegyzi az ausztráliai totemizmusról szólva, voltak gyűjtők, akik pár hónap, másfél év alatt egész Ausztrália területéről összehordtak kellőképp nem értékelt anyagot. Ma már az efféle bravúrt senki sem becsüli sokra, a gyűjtőmunka az extenzív helyett az intenzív irányba halad.” (Ortutay: 1941, 194.)

Nem tudni, Róheimet foglalkoztatta-e – egyáltalán tudott-e arról –, hogy a néprajzos körökön túl, az irodalom világában viszont mennyire folyamatosan visszhangzottak a gondolatai. A *Nyugatban* megjelent írásokról vélhetőleg tudott, minthogy itt jelent meg tőle az *Ádám álma* is, és Ferenczi, Hollós állandó szerzők voltak.⁶ Mindamellet, véletlenszerűen, talán nem árt megemlíteni egy-két hivatkozást. Már csak azért sem, mert jelezni kívánom, hogy Róheimet elfogadták eltérő világnézetet vallók is (Tamási vagy a korábban idézett Ortutay) – és elutasították ugyanazon „tábor” tagjai (Kosztolányi kontra Füst). Ha a *Nyugatban* való szereplését nézzük, az első elismerés itt Szász Zoltántól érkezett, 1928-ban, a *Magyar néphit és népszokások* című Róheim-könyvről. Már a fölütés is sokatmondó: „Révai, a magyar nyelvtudomány megalapítója egy előadása kezdetén így aposztrofálta tanítványait: 'Uraim, nem tudunk magyarul'. Török Aurél pedig, aki az

⁶ Ld. Hárs: 2008d.

antropológia első tanára volt a budapesti egyetemen, e mondást variálva így nyitotta meg egyik embertani kurzusát: ’Uraim, nem ismerjük a magyart.’ (Szász: 1928, 557.) Itt már az anyaföld, a szülőhaza, az anyaország kérdéseinél vagyunk. Ott, ahol Róheimnek szintén el kellett „szakadnia”. És ott, ahonnan, mint erre Szász is fölhívja a figyelmet, Róheimet mások elszakították. „Különösen ilyen körülmények között nagy becse van egy különben mindenféle más viszonyok közt is nagyra értékelendő olyan természetű munkának, mely leszállva a magyar népi élet mélységeibe, le az alsó társadalmi rétegek ősi vagy legalább is évszázados képzeletvilágába és hagyománytárába, az itt jelentkező néprajzi és néplélektani összefüggéseket kutatja. Dr. Róheim Géza ’Magyar néphit és népszokások’ című könyve ezt teszi. Minden hangzatoságot és nagyképűséget kerülő könyv ez, de rendkívül érdekes és tömörségében is sokatmondó, úgy hogy az embernek csodálkoznia kellene, hogy nem keltett a szakkörök érdeklődésén túllépő nagyobb feltűnést [...]” (Szász: 1928, 557.)

Szász egyben téved: a „szakkörök” (lesznek) azok, ahol az érdeklődés megszűnik, s marad az azokon „túllépő”. A *Nyugaton* maradván: 1933-ban írja Zilahy: „Sajnos, nem sikerült megvalósítanom azt a tervemet, hogy csatlakozzam egy igen kiváló magyar tudóshoz, Roheim Gézához, aki ebben az időben érkezett a Délszigetéről, ahol teljesen műveletlen és barbár benszülötteken a pszichoanalitika kérdéseit tanulmányozta s most bejárta az épségben levő indián falvak lakóseit és hosszabb tanulmányokat folytatott velük.” (Zilahy: 1933, 156.) De Róheim még a „népiesek” számára is sokat jelentett. Tamási Áron is Róheimet olvasott. „Van a modern lélekelemzésnek egy egészen új területe, ahol éppen ezt a népi világot próbálják tudományos eszközökkel magyarázni és megfejteni – jegyzi meg [Tamási Áron a] *Bajlátott szülőföld* című esszéjében. – Magam is olvastam egy ilyen könyvet... Róheim Géza írta.” (idézi Szalai: 1986) És olvasott Róheimet a mindig édes Kosztolányi is, az örök urbánus esztéta. „Vajon melyik is a nagyobb boldogság? Az őseibert úgy képzeljük el, hogy ragadozó volt, s csak a birtoklásban találta meg barbár örömét. De ez nyilván tévedés. Ma is ismerjük a vadnépeket, melyek hajlam, műveltség, lelkiállat tekintetében egy szinten mozognak a hajdani őseiberrel. Ezek pedig nem ilyenek. A kutatók, akik náluk jártak, azt vallják, hogy egyik legnagyobb – mindennapos – szenvedélyük az ajándékozás. Így például a pápuák csak azért termesztik burgonyájukat, hogy odaad-

ják másoknak. Gyűjtenek is kagylót, gyöngyöt, de hatalmukat nem a birtoklásban érzik, hanem az adakozásban. Amint Roheim Géza elmésen és talpraesetten mondja: 'Apró ajándékokkal ingerlik egymást.' Tulajdonuk voltaképp mozgó holmi. Amijük van, azt állandóan csereberélik. Kis ajándékot adnak, s titokban nagyobbat remélnék helyette: szeretetet." (Kosztolányi: 1935) Meglepő, hogy ugyanabból a társaságból, Ferenczi asztala körül, Kosztolányi egyik barátja, Füst Milán, mennyire más módon reagál. „Volt egy nagyon szorgalmas, de igen kevésbé tehetséges pszichoanalitikus, dr. Roheim Géza nevű, aki bejárta Ausztrália egyes belső vidékeit, az ottani kőkorszakukat élő bennszülöttek szexuális életének tanulmányozása végett s útjának eredményeiről könyvet adott ki, amelyben igen gyenge lélektani eredményeket mutatott fel.⁷ Illetve nem is gyengéket, rosszakat, ami nem csoda, mert a kiindulási pontja egészen hamis volt. Egyes ősi rítusaik eredetét például úgy akarta kikutatni, hogy a mai bennszülöttek álmait analizálta, ami kevés észre vall. [...] Nos [...] például, ha a férfivá avatás szertartásakor a fiú hátán sebet ejteni, mondjuk, csak bal kézzel szabadna, ez onnan is eredhet, hogy az egyik nagy sámánjuk balog volt [...] – s mindezt a ma ott élő lakosság álmaiból akarta kianalizálni dr. Roheim? Nem bosszantó, ha egy tudós ilyen számárságokra akarja alapozni az egzisztenciáját? No de azért elmentem az Iparművészeti Múzeum előadótermében tartott referáló előadására, s íme mi derült ott ki? Hogy mégiscsak becsesebb anyaggal tért vissza Ausztráliából, csak nem vette észre. (Könyvében ezeket a tapasztalatait fel sem említette.)” (Füst: 1986, 57-58)⁸ Füst *Naplójában* is hangot ad ellenérzéseinek. Ezek az ellenérzések azonban, mint itt világosan kiderül, elsősorban a pszichoanalízisnek szólnak, nem pedig személyesen Róheimnek. „Agyafúrt talmúd lett a freudizmusból, – nagy szellemi erőfeszítéssel csupa zöldség létrehozva. Mindig úáltam őket s minél öregebb vagyok, annál jobban. Roheim Géza freudista etnológus könyvét olvasom. Dúrva elme, inkább ostoba, mint okos, de még ez hagyján. Ő a mai bennszülöttek álmaiból analizálja ki, hogy az ősök kétezer év előtt milyen rítust mért hoztak létre.” (Füst: 1999/II, 502.) És, ezzel szemben, 1933-ban, a *Nyugatban* Heller Bernát Heine hatását

⁷ A szóban forgó könyv: Róheim: 1932.

⁸ Füst viszont hosszasan fejtegeti a Róheimtől megtudott adatokra alapozott következtetéseit: Füst: 1986.

vizsgálva Arany János műveire még úgy hivatkozik Róheimre, mint szakértőre a néprajz kérdéseiben.⁹ Az egyesületi társ és író Szilágyi Géza 1928-ban, szintén a *Nyugatban*, Kallós Ede könyvéről¹⁰ írván arra hívja föl a figyelmet, hogy „néhol sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a semmi újtól nem húzódozó, félre nem ugró szerző előtt, úgy lát-szik, még idegen a pszichoanalitikus mítosz kutatásnak és mondafestés-nek az a meglepően gyümölcsöző módszere, amelynek például a ma-gyar Róheim Géza is egyik tudós művésze.” Azt hiszem, nem az írások hangvételén, hanem Róheim tudomásul vételén van a hangsúly. Róheim akkoriban beágyazódott a magyar kultúrába.

„a nagyok között” – Róheim a Freud–Ferenczi és a Ferenczi–Jones levelezésben.

„Analizálok egy fiatal, nagyon tehetséges etnológust, aki talán a pszi-choanalízis nyeresége lesz.” – írja Ferenczi Freudnak 1916. március 23-án (Freud – Ferenczi: 2002, 200.). Úgy tűnik, Róheim analízise ebben az évben kezdődött, és 1917-ben már be is fejeződött.¹¹ Legalábbis Ferenczi az év május 14-én már így említi Róheimet: „aki eddig páciensem volt”.¹² Ugyanebben a levelében a legnagyobb elismerés hangján ajánlja Freud figyelmébe Róheim feltehetően első pszichoanalitikus művét: „Dr. Róheim G., az ifjú és tehetséges etnológus, [...] írt egy könyvet: *A bűvös tükör* – amelyben ennek a varázsszernek a használatát az Ön szexualitás-elmélete (nárcizmus) segítségével magyarázza ügye-

⁹ Ld. Heller lábjegyzete: „A forrásról és a tárgy történetéről l. Riedl Frigyes, Arany egyik költeményéről. *Kármán Mór Emlékkönyv.* (1897.) 160., 161. l. Binder Jenő, Párhuzamok Aranyhoz. *Egyetemes Phil. Közlöny.* 1900., 17. l., Róheim Géza, A hamis tanu, *Ethnographia* XXVII. (1916.) 212.” (Heller, 1920) Heller Bernát (1871 – 1943) A Rabbiképző Intézet tanára, író, orientalista, irodalomtörténész, folklorista.

¹⁰ Kallós Ede könyve: *Görög-római vallástörténet és mitológia.* Kallós Ede (1882–1950): tanár, klasszika-filológus.

¹¹ Rohonyi ennek az analízisnek a történetéhez meglepő adattal járul hozzá: „[...] Ferenczi és Kovács Vilma analizálják Gézát 17-ik éve táján (*a szülők megbízásából*) és ettől kezdve G. természete mind lenyűgözőbb lesz, ha fáradságot nem sajnál, hogy lenyűgöző legyen!” (Rohonyi: 1992, 132. – az én kiemelésem) Rohonyi nyilvánvalóan 1917-re gondolt, lévén, hogy Róheim 1908-ban volt tizen-hét éves.

¹² Harmat Pál úgy tudja, hogy Ferenczi 1915-16-ban analizálta Róheimet, utána analízisét Kovács Vilma vette át. (Harmat: 1994, 355.)

sen. Ez volna az első, legtisztább vízből való, tisztán ψα. mű egy etnológus tollából. A könyvet meg szeretné jelentetni a [Schriften zur] *angewandten Seelenkunde* füzeteként – vagy az 'Imago'-ban és aztán különnyomatként Hellernél. A mű 6-7 ív terjedelmű. Az Imagóban két folytatásban jelenhetne meg. – A könyvnek egyidejűleg magyarul is meg kellene jelennie. – Kívánságát a legmelegebben ajánlom Önnek.”¹³ (Freud – Ferenczi: 2003, 64.). Freud – négy nappal későbbi keltezésű válaszlevele tanúsága szerint – látatlanban is lelkesedik az ötletért. „Róheim felkínált munkáját természetesen tárt karokkal fogadjuk, és reméljük, hogy a már közelgő számot (2) meg fogja tölni. Heller – kivételesen, ahogy mondja – beleegyezett a különnyomatként történő megjelenésbe. A magyar kiadás *korábbi nem* lehet az Imagó-beli publikációnál.” (Freud – Ferenczi: 2003, 67.) Hogy mind Ferenczi, mind pedig Freud mennyire fontosnak tartották a fiatal magyar etnológus bekapcsolódását a pszichoanalízis nemzetközi áramába, azt meggyőzően mutatja az a tény, hogy *A bűvös tükör* innentől kezdve a levelezésben – mintegy két hónapon át – gyakori témává válik. Azt is megtudhatjuk, hogy ezt a művét Róheim eredetileg magyar nyelven írta. „Róheim csak holnap fog nálam jelentkezni. Munkáját előbb le kell németre fordítani, így bizonyos időbe beletelik, míg nyomdakész lesz. De az lesz.” – biztatja Freudot Ferenczi. (Freud – Ferenczi: 2003, 70.) Hogy végül miért nem jelent meg a magyar változat is, és hogy melyik kiadónál kellett volna megjelennie, arra viszont nem találunk utalást. Holott úgy tűnik, Róheim ragaszkodott az egyidejű kétnyelvű megjelenéshez. „Dr. Róheim csak abban az esetben garantálhatja 'A bűvös tükör' egyidejű magyar és német megjelenését, ha az Imago még az 1917-es évben hozza, mivel a magyar megjelenésére erre az időre vállalt kötelezettséget.” (Freud – Ferenczi: 2003, 76.) „Kérem, közölje Hellerrel, hogy az Imago-füzetek késése miatt Róheim munkájának *esetleg* hamarabb kell magyarul megjelennie (ez év végén), ami azonban aligha árt a német változat terjesztésének. Mindenesetre tudnom kell a beleegyezéséről, hogy Dr. Róheim megkezdhesse a fordítást.” (Freud – Ferenczi: 2003, 82.) Ferenczi aggályaira és kérésére Freud gyorsan válaszol: „Dr. Róheimnek beszámolhat arról, hogy az Imago bizonyosan 1917-ben hozza a munkáját, ha a fordítást igen hamar

¹³ Ld. Róheim: 1917. A könyv nem jelent meg magyarul.

elküldi, és hogy a magyar kiadás kis elsőbbsége nincs ellenünkre.” (Freud – Ferenczi: 2003, 84.) Hogy miért volt annyira fontos Freudnak és Ferenczinek a tanulmány megjelentetése, arra érdekes adalékkal szolgál a következő levélrészlet: „Dr. Róheim ’Bűvös tükre’ éppen fordítás alatt áll. Az első három ívet három héten belül megkapja – úgy-hogy az Imago egyik száma meg van mentve. – A továbbiak rendszeren követik majd ezt.” (Freud – Ferenczi: 2003, 88.) Freud nyilvánvalóan nem olvasta ekkor még Róheimnek ezt a dolgozatát, az *Imago* viszont nyilvánvalóan anyaghiánnyal küszködött. Az már annál meglepőbb, hogy Ferenczi beszámolója Róheim meglátogatásáról azt sugallja, hogy Ferenczi sem olvasta addig – legalábbis nem végig – a könyvet. Ezt jelzi a május közepén történt beharangozáshoz képest ugyancsak megváltozott véleménye is. „Vasárnap rászánom magam, hogy engedjek Róheim meghívásának a villájába [...]”¹⁴ (Freud – Ferenczi: 2003, 86.) „A Dr. Róheimnél tett látogatás kellemetlen volt; attól félek, hogy ’A bűvös tükör’ című könyve minden műveltsége ellenére is nyomait mutatja bizonyos nagyzásos és emellett túlságosan mondén beállítottságának. Úgy tűnik, hogy a ’funkcionális szimbolika’ ugyanazt a menekülést jelenti számára a szexualitás elől, mint korábban a mítoszok asztrális értelmezése. Mindenesetre olvasásra méltó lesz az anyag, és sok minden belőle szellemes is.” (Freud – Ferenczi: 2003, 93.)

Ferenczi mindamelllett büszkén és bizalmasan emlegette Róheimet ebben az időben az ő saját és a pszichoanalitikus mozgalom közös etnológusaként. „Dr. Morton Jellinek úr (Róheim, az etnológusom egyik barátja) jelentkezett be nálam.” (Freud – Ferenczi: 2002, 233.) „Néhány helyes újságcikk adott alkalmat arra, hogy kis közleményt írjak az Imagóba. A címe: ’Az ellenség szaga’. Talán kapok a mi Dr. Róheim etnológusunktól néhány néplélektani alátámasztást a feltevés helyességéhez, hogy a szaglószervecnek (az análisnak) nagy szerep jut a népek ellenségességében.”¹⁵ (Freud – Ferenczi: 2003, 65.)

A következő években, 1918-tól, Róheim egyre aktívabb. Számos előadást tart, és rengeteget ír. „Róheim és Jellinek etnológiai témában ad elő. Előbbi ma a Néprajzi Társaságban az ’ambivalencia és megfordítás’-

¹⁴ A Hermina út 45. szám alatt, a mai XIV. kerületben állt a Róheim villa. 1918. október 31-én itt ölték meg Tisza Istvánt.

¹⁵ Sem Ferenczinek ez a munkája, sem Róheim esetleges hozzájárulásai nem ismertek.

ról tart előadást.”¹⁶ (Freud – Ferenczi: 2003, 160.) Az egyetemi működéséről nem sokat tudunk meg Ferenczitől, annyi mindenetre kiderül, hogy ő támogatta volna Róheim kinevezését. „Róheim a kinevezendő professzorok között kell, hogy legyen, és már hétfőn kezdi az előadásokat.”¹⁷ – írja 1919. április 04-én Freudnak. (Freud – Ferenczi: 2003, 228.) Megtudjuk továbbá, ha hihetünk Ferenczinek, hogy Róheim a katedrán, előadóként nem nagyon jeleskedett. „Róheim beköszöntő előadása a $\Psi\alpha$. melletti nyílt és teljes hitvallás volt. Tanárként élvezhetetlen ugyan, de előadásaival, ha könyvalakban megjelenik, sokat használhat a $\Psi\alpha$ -nek.” (Freud – Ferenczi: 2003, 233.)

Bár a Tanácsköztársaság bukása személyesen, egzisztenciálisan is érintette – vizsgálatot is indítottak ellene –, több más analitikushoz hasonlóan ő is töretlenül „dolgozik tovább”. Elkészül egy újabb könyvvel is, ezúttal angol nyelven. Ferenczi megint Freudhoz fordul Róheim érdekében. „Közben a mi kicsiny, ám tevékeny egyesületünk dolgozik tovább. Nemrégiben Róheim tartott előadást az *ausztráliai totemizmusról*, hasonló című nagyobb műve alapján. Ő az első etnológus, aki teljes mértékben a mi álláspontunkon van, és ezzel a varázsszerral valóságos csodát művel. Új műve az etnológia, de a $\Psi\alpha$. szempontjából is *eminens* jelentőségű. A művet *angolul* írta. Esetleg a kiadónk megjelentethetné?”¹⁸ (Freud – Ferenczi: 2004, 55-56.) Freud hozzáállása, akárcsak korábban, most is támogató. „Nagyon örülök annak, amit Róheimről ír. Természetesen latba vetem a befolyásomat Jonesnál, hogy a művét a Verlagnak adja.” (Freud – Ferenczi: 2004, 55-56.)

Míg az etnológusok egyre inkább eltávolodnak tőle, részben a Tanácsköztársaság alatti szerepvállalása miatt, analitikusként az 1921-es év meghozza a hivatalos nemzetközi elismerést. A kapcsolódó hazai ünnepséget dokumentáló, Freudnak küldött lapon számos neves magyar pszichoanalitikus aláírása szerepel. „A 'Magy.[arországi] Pszichoanalitikai Egyesület' (Freud-Társaság) tagjai, akik a Dr. Róheimnek odaítélt irodal-

¹⁶ Az ambivalentia és a megfordítás törvénye. Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében, a Magyar Néprajzi Társaság nyilvános felolvasó ülésén. Megjelent a *Psychoanalysis és etnológia* című tanulmány első részeként (Róheim: 1918).

¹⁷ Róheimet nem nevezték ki professzorrá.

¹⁸ Előadások 1920. február 15-én és 29-én. Az *Australian Totemis. A Psychoanalytic Study in Anthropology* című könyv 1925-ben jelent meg (Róheim: 1925b).

mi díj átadása alkalmából rendezett ünnepi vacsorára gyűltek össze, ezúton küldik Freud Professor Úrnak odaadó és szívélyes üdvözlőt. Ferenczi S. [...] Róheim [...] Róheim Bébi [...]”¹⁹ (Freud – Ferenczi: 2004, 114-115.)

A húszas évek közepére Róheim belépett a „nagyok” közé. Neve mindenhol ismertté vált, és a világ legkülönbözőbb pontjairól keresték föl. „Róheim érdekes előadását (távollétében) túlságosan monoton hangon olvasták fel, ezért volt hatástalan. [...] Most itt egy kis utójátékát éljük a kongresszusnak, ma estére bejelentkezett Budapesten Róheimhez öt angol, köztük a Glover brothers.”²⁰ – írja Freudnak Ferenczi 1924. júniusában. (Freud – Ferenczi: 2004, 218.) Ez év végén Ferenczi mégis ismét ambivalensen nyilatkozik egy körlevélben Róheimmel kapcsolatban: „Róheim etnológiai következtetései nagyon érdekesek, de részben nyilvánvalóan túlzottan ’traumatikusak’.”²¹ (Freud – Ferenczi: 2004, 276.) Freud viszont a *Nyugatban* is közzétett Önéletrajzában Róheimet így értékeli: „Theodor Reik és az etnológus Róheim Géza számtalan figyelemre méltó dolgozatban folytatták, mélyítették vagy helyesbítették a „Totem und Tabu” gondolatmeneteit.” (Freud: 1925)

Többen fölrogták már nekem, hogy ne akarjak analizálni analitikusokat. Mégsem tudom megállni, hogy Ferenczi ítéletei mögött ne gyanítsak féltékenységet. Ekkorra ugyanis Róheim már rég nem páciens, nem is tanítvány, hanem vele csaknem egyenrangú képviselője a pszichoanalízisnek. Ebben persze Ferenczinek is jelentős szerepe volt. A Ferenczi – Jones levelezés jól dokumentálja azokat az erőfeszítéseket, amiket Ferenczi is tett Róheim érdekében.

1925. május 29-én Ferenczi ezt írja Jonesnak: „Már több nappal ezelőtt írnom kellett volna Neked, Róheim kérését támogatva, de

¹⁹ Róheim kapta az alkalmazott pszichoanalízis terén végzett kiemelkedő teljesítményért második alkalommal odaítélt díjat a *Das Selbst* (Róheim: 1921) című tanulmányáért és ’Az ausztráliai totemizmusról’ tartott kongresszusi előadásáért (6. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszus, Hága 1920. szeptember 8-10.).

²⁰ 8. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszus, Salzburg, 1924. április 21-23. Róheim *Totemismus und Drachenkampf* című tanulmányát Hanns Sachs olvasta föl. A Glover-fivérek: Edward és James Glover – Berlinben kiképzett angol analitikusok.

²¹ A megjegyzés valószínűleg Róheim egy, az *Imagó*ban megjelent írására (Róheim: 1924) vonatkozik, minthogy abban esik szó a Ferenczi-körlevélben tárgyalt Ödipusz- és születési trauma problémákról.

különbéle körülmények akadályoztak ebben. – Róheim – akinek különös vonzódását az angolszász iránt, főként az ő tudományterületén bizonyára jól ismered – szeretne a nyár folyamán, (pontosabban: ősszel, a kongresszus után²²) egy vagy két előadássorozatot tartani Londonban a pszichoanalízis és etnológia kapcsolatáról. A psz.[icho] a.[analitikus] csoport tagjai számára tartott előadásokra gondol, de esetlegesen akár nagyobb nyilvánossággal rendelkező csoportokra is. Legalább annyit szeretne keresni ezzel, hogy fedezni tudja az ő (és felesége) angliai tartózkodását. [Rá van utalva erre, mert az – egyébként jómódú – apja igen fukar.]²³ Szeretném támogatni a kérését és hozzáteszem, hogy R.[óheim] nem szándékozik a Salzburgban felolvasott és általad nem kedvelt téziseket propagálni ott, annál kevésbé, minthogy időközben meggyőződött a következtetései túlzó voltáról, és az újítási szenvedélyét a megfelelő mértékre korlátozta. Bizonyos, hogy mint mindig, most is fog újat és érdekeset hozni, de meg fogsz győződni róla, hogy sok tekintetben megváltozott, és az érvelése sokkal elfogadhatóbb lett. – [...] Örülök, hogy Róheim kérése alkalmat adhatott nekem arra, hogy ismét közvetlenül írjak neked.” (Ferenczi – Jones: 2008, 101-102) Jones válasza készséges, bár őt így is – Ferenczitől függetlenül is – Róheim támogatói közt kell számon tartani. „Roheimet illetően összességében jónak tartom az ötletet, és csupán szervezés kérdése lenne az egész. Azonnal felhívtam Rickmant²⁴, és a kezébe adtam az ügyet, hogy a részleteket kidolgozza. Ugyanakkor felmerült bennünk a gondolat, hogy az általad javasolt dátum nem a legmegfelelőbb számunkra. Például valószínűleg el tudnám érni, hogy a Királyi Antropológiai Intézet²⁵ meghívja őt, hogy felolvassa az írását előttük, de az őszi programjuk már le van szervezve. Azután szeretnék, hogy Róheim kurzusa egy legyen

²² 9. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszus, Bad Homburg, 1925. szeptember 3-5.

²³ Szögletes zárójel az eredeti szövegben.

²⁴ Rickman, John (1880-1951): angol pszichiáter, pszichoanalitikus. 1920-ban Freudnál kezdte meg kiképzését, később Ferenczi és Melanie Klein analizálta. 1922-től a British Psycho-Analytical Society tagja, 1948-tól elnöke.

²⁵ Királyi Antropológiai Intézet: Royal Anthropological Institute, az 1843-ban alakult Ethnological Society of London utódja, amelynek 1863 és 1870 között két szervezete működött: az Ethnological Society és az Anthropological Society. E két szervezet egyesüléséből jött létre a The Anthropological Institute of Great Britain and Ireland (1871). A „Royal” jelző hozzáillesztését a névhez 1907-ben engedélyezték.

azok közül, melyeket a klinika megnyitásának megünneplése alkalmából szervezünk, de ennek az időpontja sajnos még mindig bizonytalan. Mindenesetre a Rickmannel és másokkal történő további egyeztetéseket követően írni fogok közvetlenül Róheimnek és elé tárom a helyzetet. Közben te talán elmondhatnád neki, hogy jónak találjuk az ötletet, és mindent megteszünk, hogy megvalósítsuk.” (Ferenczi – Jones: 2008, 103.) 1925 szeptemberében Jones már ezt írja Freudnak: „Róheim jelenleg Londonban tartózkodik – antropológiai témákban tart nekünk előadásorozatot. Láthatólag egészen kigyógyult a *Geburtstrauma*²⁶ ellen intézett időszakos támadásaiból, és tagjaink számára az ösztönzés örömmel fogadott forrásának bizonyul. Néhány héten belül a Royal Anthropological Institute számára fog előadást tartani.” (Freud – Jones 1993, S. 581)

Még ebben az évben itthon is úgy tűnt, Róheim Géza pályája fölívelőben van. „Jövő szombaton nyilvános *Freud-ünnepséget* tartunk (a régi képviselőház épületében). Róheim és én tartunk beszédet.”²⁷ – írja Ferenczi Freudnak 1925. május 30-án (Freud – Ferenczi: 2005, 95.). És mintegy másfél évvel később a mára klasszikussá lett analitikusok mellett olvashatjuk a pszichoanalízist tanító Róheim nevét. „A Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület a következő téli időszakban módszeres bevezető tanfolyamot tart a pszichoanalízisbe. November-december hónapban: Dr. *Hermann* Imre: Pszichoanalitikus pszichológia; Dr. *Bálint* Mihály: Pszichoanalitikus ösztöntan; Dr. *Róheim* Géza: Etnológia (mindegyik két óra).” (*Zeitschrift*, 1926, 12, 587.) Áruklodó – több szempontból is – az a tény, hogy a Ferenczi hatvanadik születésnapjára szánt kötetben Freud bevezetése után mindjárt Róheimé az első, nyitó tanulmány (Róheim: 1933).

Freud és Ferenczi levelezésében az utolsó, Róheimmel kapcsolatos megjegyzések 1928 elejéről származnak. Január 15-én Ferenczi ezt

²⁶ Otto Rank (1884 – 1939) osztrák pszichoanalitikus 1924-ben publikálta a *Das Trauma der Geburt* című művét, amely viharos vitákat váltott ki az analitikus közösségben. Ehhez lásd Ferenczi 1924. dec. 15-i körlevelét (Freud – Ferenczi: 2004, 276-277)

²⁷ Az eseményről hírt adott a *Gyógyászat*, a *Pesti Napló* és a *Zeitschrift*. „Freud működésének orvos- és természettudományi jelentőségét *Ferenczi* Sándor dr. fogja méltatni; Freudnak a szellemi tudományokra gyakorolt hatásáról pedig *Róheim* Géza dr. fog előadni.” (*Gyógyászat*, 1926/22 [május 30.], 532.)

kérdezi: „Időközben Ön beszélt Róheimmel; mi a véleménye a terveiről?”²⁸ (Freud – Ferenczi: 2005, 184.) Közel egy hónappal később merül föl utoljára Róheim neve – olyan kontextusban, ami igazolja gyakorló és kiképző analitikusi tekintélyét. „Azt rebesgetik, hogy Róheimet Berlinbe nevezik ki (valószínűleg a kiképzőintézetbe).” (Freud – Ferenczi: 2005, 185.)

Róheim előtt tehát, föltehetően, több választási lehetőség is állt. Hogy végül ő döntött-e az utazás mellett a berlini állással szemben, vagy akaratán kívül alakult így a sorsa – erről nem rendelkezünk megbízható adatokkal. Tény viszont, hogy innentől új szakasz kezdődik Róheim életében. Megkezdődik az a munka, amelynek eredményét majd etnopszichoanalízisként, pszichoanalitikus antropológiaként, és egyéb neveken jegyezzük a gondolkodás történetében.

A tanulmányútnak is beillő expedíció tapasztalatai alapvetően változtatták meg Róheim gondolkodását a tudományról (is). Erről tanúskodik a Kovács Vilmához 1931. február 15-én írott levele. „Mindent újonnan tanultam. Tovább megyek: otthon, a szobában nem is lehet 'wissenswert' ethnológiát csinálni hanem csak a field-ben (terepen). Még pedig miért? Elsősorban mert forrásmunkáink jó része még tisztán ethnologiai szempontból is rendkívül megbízhatatlan. Másodszor azért amiért az analízisben csak a klinikai tapasztalás nem pedig a spekuláció hozhat új eredményeket. A különbség a kettő között az, ami az onánia és a coitus között. Az ember elgondolkozik hogy ilyen körülmények között mit érhet a történelem? Mit lehet abból csinálni amit Anonymus vagy Thukidajdes figyelt meg?” (Róheim: 1992, 127.) Hazatérve azonnal hasznosítani kezdi új tudását és szemléletét. 1932 körül írja Marót Károlynak: „Ezennel hivatalosan és félhivatalosan értesítelek hogy *'Bevezetés a néplélektanba'* című psichoan. ethn. előadásaimat nov. 5. pénteken *nálam* 1 / 2 tájban megkezdem és karácsonyig minden pénteken folytatom. Az előadás a M. Psa. Egy. által rendezett kurzusok sorába tartozik. Hallgató eddig mindössze 4 darab, nagyon örülnék ha mint meghívott díszvendég te is jelen lennél.” (Róheim: 1992, 119.) Népesebb tanítványi tábort azonban sem itthon, sem később Amerikában nem tudott kialakítani.

²⁸ Itt már arról a tervezett útról esik szó, amely később Marie Bonaparte hercegnő támogatásával valósult meg.

Rendhagyó nekromancia. „Drága Géza bátyám, Isten veled!” – így zárul Patai Raphael 1953. június 10-én elmondott gyászbeszéde.²⁹ Magyarországon nem búcsúztatták el Róheim Gézát, de – úgy tűnik – az ország már Amerikába távozása előtt is hosszú időre búcsút intett neki. Tehát elbúcsúztatták. Igaz, 1945 után is jelentek meg Róheim-művek Magyarországon. Korábban magyarul két könyve volt olvasható: a *Magyar néphit és népszokások* (Róheim: 1925a) és *A csurunga népe* (Róheim: 1932a). Emellett kötetben megjelent a Ferenczi Sándor ünneplésére készült, de a személyes forgatókönyvek és a történelmi forgatókönyv kegyetlen diszharmóniája miatt nekrológok gyűjteményévé vált könyvben, mindjárt Freud bevezető megemlékezését követően, nyitó tanulmányként *A primitív ember* című írása. Bizonyára léteznek egyéb, fontos, magyar nyelvű közleményei is, de ezeket leginkább a néprajztudomány – vagy az sem – tartja számon. Róheimet túl korán temettük – és nem temettük – el.

Harminc évnek kellett halála után eltelnie, hogy itthon újra olvasható legyen. Ezenközben Róheim a világ második legismertebb és legolvasottabb magyar gondolkodójává vált (Lukács György után); alig van nyelv, amelyen ne tolmácsolták volna műveit. 1984-re a magyar könyvkiadás is észbekapott: ugyanazon évben kiadták *A bűvös tükör* (Róheim: 1984a) és *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata* (Róheim: 1984b) című válogatásokat. Mindezt a hetvenes évek végén bizonyára előkészítette Verebélyi Kincső figyelemfelkeltő munkálkodása (Verebélyi: 1977). 1990-ig kellett várni, hogy a *Magyar néphit és népszokások* ismét kézbe vehető legyen, 1992-ben került a könyvespolcokra *A csurunga népe* új, reprint kiadása, és közel tíz évvel később, 2001-ben *A kultúra eredete és szerepe* című írás kiadására (Róheim: 2001) is akadt vállalkozó. Róheim levelezéséből Gunda Béla közölt 1977-ben válogatást (Gunda: 1977).

Róheim írásainak magyar nyelvű közzététele mellett elkezdődött, majd megakadt a monografikus bemutatás. 1990-ben jelent meg Verebélyi Kincső monográfiája (Verebélyi: 1990), ezt 1999-ben a Tóth László által szerkesztett kötet követte (Tóth: 1999). A Magyarországon megrendezett nemzetközi konferencia anyagából válogatott tematikus számmal tisztelgett Róheim előtt 1992-ben a *Thalassa*. Számos érdekes

²⁹ Idézi Voigt: 2008.

életrajzi adattal is szolgál Harmat Pál *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis* című könyvében Róheimről (Harmat: 1994, többhelyütt). Mindamellet, Róheim Géza máig sem vált a magyar kultúra integráns részévé.

Ha kulturális beágyazódáson az úgynevezett „művelt nagyközön-ség” tudatába integrálódást értjük most itt, akkor Róheim fölötté szerény mutatókkal büszkélkedhetik. A kortárs *Nyugat* egyetlenegy, noha nagyon fontos írását közölte, éppen az *Ádám álmát* (Róheim: 1934). Emellett, szintén a *Nyugat*, 1928-ban recenziót jelentetett meg Szász Zoltán tollából, a *Magyar néphit és népszokások* című könyvről (Szász: 1928). Nevét a folyóirat hasábjain különben „supán” Heller Bernát (Heller: 1920), Freud (Freud: 1925), Szilágyi Géza (Szilágyi: 1928) és Zilahy (Zilahy: 1933) említi meg.

Ha mármost ehhez hozzá vesszük, hogy létezik egy *Association Géza Róheim* elnevezésű szervezet, külföldön, francia székhellyel, akkor valószínűleg joggal jelenthetjük ki, hogy az „Isten veled” után még nem jött el az „Isten hozott”.

Most mégis maradjunk az „Isten veled”-nél, bár ez történetünk kulminációs pontjának idején, 1919-ben nem hangzott el, és főleg nem ilyen formában. Azt az „Isten veled”-et, amiről itt szó lesz, a hivatalos magyar néprajztudomány mondta ki. Róheim intézményi pályafutása jól dokumentálható, és az 1917-es évvel kezdődik, amikor magántanári kinevezési kérelme is elutasításra talált. Ugyanakkor: „dr. Roheim Géza pedig megkezdte a nyomtatványi osztály folklorisztikai anyagának egy külön felállítandó folklóre-katalogus számára való cédulázását.” (Magyar Könyvszemle: 1917a, 109.) Bővebben: „Ideiglenesen a kézirat-tárban nyert elhelyezést dr. Roheim Géza gyakornok, [...] dr. Roheim Géza pedig a nyomtatványi osztály folklorisztikai anyagának egy külön felállítandó folklóre-katalogus számára való cédulázásán dolgozott. E katalógus számára megkezdte a könyvtár nyomtatványi osztálya összes folklóre-anyagának kijegyzését.” (Magyar Könyvszemle: 1917b, 137.) A hivatali munka mellett végzett kutatások, publikációk a fiatal tudós első két, Nemzeti Múzeumban töltött évéből, *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára éves jelentéseiben szintén megjelennek.* „Dr. Róheim Géza gyakornok. 1. A kazár nagyfejedelem és a turul monda. (Ethnografia 1917. és Különnyomat Hornyánszky.) 2. Spiegelzauber Imago 1917. Különnyomat Heller (Wien.)” (Magyar Könyvszemle, 1918, 144.)

„Dr. Róheim Géza gyakornok. 1. Psychoanalysis és ethnologia. I. Az ambivalentia és a megfordítás törvénye. *Ethnographia*. 1918. 2. Psychoanalysis és ethnologia. II. A symbolumok tartalma és a libido fejlődéstörténete. *Ethnographia*. 1918. 3. A kazár és a magyar nagyfejedelem. *Ethnographia*. 1918. 4. *Nephanda carmina*. *Ethnographia*. 1918. 5. Könyvismertetések, apróbb közlemények. *Ethnographia*. 1918.” (Magyar Könyvszemle: 1919, 66.)

Mindebből látszik, hogy Róheim számára akkoriban az elsődleges publikációs helyet még az *Ethnographia* jelentette, noha már az *Imagó*ban is megjelenik, s ottani közleménye sokak – nemcsak és nem elsősorban etnológusok – számára meghatározó marad. Raphael Patai például így emlékszik vissza: „sohasem fogom elfelejteni azt a mély benyomást, amit a lenyűgöző *Spiegelzauber*, az általam olvasott első Róheim-könyv tett rám sok évvel ezelőtt.” (idézi Voigt: 2008, 95.) Róheim egyik, talán leghíresebb és leghűbb tanítványa, Székács István ugyanígy vall egyik meghatározó olvasmányemlékéről: „egyszer kölcsönkaptam valami miatt Singer Gyurkától egy *Imagót*, az egyik analitikus folyóiratot, amiben egy nagyon érdekes és hosszú, Róheim Gézától származó tanulmány volt. A munka nagyon megtetszett nekem. Ugyan nem nagyon értettem meg mindent benne, mert sok mindent kellett volna tudnom, de azért csak átrágtam magam rajta. A dolog érdekessége, hogy tizenöt év múlva Róheim Géza lett a kiképző analitikusom.”³⁰ (Hadas: 1995)

Mielőtt a következő évek történéseibe belebonyolódnánk, tartsuk szem előtt azt is, ahogyan Róheimmel kapcsolatban unokaöccse, Rohonyi vélekedett: „Nem politizált soha, úgy emlékszem a család Kossuth Lajos – liberális, Géza viszont mai fogalmak szerint bizonyára balabra állt, de ismétlem a politika soha nem érdekelte.” (Rohonyi: 1992, 132.) Úgy vélem, Róheimnek a Tanácsköztársaság idején történt – vagy nem történt – szerepvállalása csak ennek figyelembevételével értékelhető és értelmezhető. Az események azonban nehezen rekonstruálhatók. „Ernest Jones, Weston la Barre és az utóbbira hivatkozva Paul A. Robinson, valamint Roger Dadoum forrás megjelölése nélkül azt állítják, hogy 1919-ben a proletárdiktatúra idején Róheimet a budapesti egyetemen néprajzi (etnológiai) tanszék vezetésével bízták meg. Erre

³⁰ Itt is a *Spiegelzauber* (Varázstükör) című tanulmányról van szó (Róheim: 1917).

vonatkozóan azonban még nem sikerült megbízható igazolást találni. A meglevő adatok azt bizonyítják, hogy Róheim 1919-ben részt vett a Nemzeti Múzeum átszervezésében, munkás akadémián tartott előadásokat *A vallás eredete* címmel.” (Verebélyi: 1977, 582.) Székács István ennél többre emlékszik: „Róheim is kapott egy tanszéket, egy etnológiai tanszéket, mint analitikus a Tanácsköztársaság alatt. Azonban a dolog nem ment előre, és fölment a Közoktatásügyi Népbizottságra az egyetemi ügyosztályra, aminek a vezetője Fogarasi³¹ volt, és azt mondta, hogy mi lesz, hogy jelöljenek ki neki egy szobát, és adjanak egy íróasztalt legalább, hogy ha már professzor, a tanszéke öltön kincstári alakzatot. Erre Fogarasi azt mondta neki, hogy egy kicsit várjon, egy vagy két hétig várjon, ugyanis egy héten belül ki fog törni a világforradalom Bécsben, utána Berlinben fog kitörni a világforradalom, és majd akkor utána jöjjön. [...] Ezt Róheim mesélte el nekem.” (Javorniczky: 1990)

De nézzük a tényeket. Monográfiájában Tóth László annyit jegyez meg, hogy „A Tanácsköztársaság ideje alatt az etnológia intézményesítése személyes ügye, aktívan részt vesz a Néprajzi Társaság vezetőségének helyére kerülő ún. Kilencek Intézőbizottságában; a Közoktatási Népbizottság néptudományi múzeum és intézet létrehozásával kapcsolatos terveiben Róheim szerepel az igazgatóhelyettesi poszt várományosaként.” (Tóth: 1999, 10.) A Néprajzi Társaság intéző bizottságának 1919. április 3-i jegyzőkönyve szerint „Dr. Róheim egy nagy Néptani Intézet, Múzeum és Társaság eszméjét pártolja, ahol az összes társadalmi tudományok otthont találnának” (idézi Verebélyi: 1984, 494.)

Bármi is történt, a következmények megint csak ismertek. Verebélyi azt írja, hogy „1919. augusztus 6-án Fejérpataky László igazgató elküldte a Nemzeti Múzeumból a 'vörös Róheimet', 1919. szeptember 19-én és 29-én, 30-án tárgyalták a Magyar Nemzeti Múzeumban fegyelmi ügyét, amely elbocsátással végződött.” (Verebélyi: 1977, 582.)³²

³¹ Fogarasi Béla (Bp., 1891. júl. 25. – Bp., 1959. ápr. 28.): filozófus. Az I. világháború éveiben részt vett a Galilei Kör munkájában. 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején, a Közoktatásügyi Népbizottságon a főiskolai ügyek vezetője, részt vett a Tanácsköztársaság kulturális politikájának kialakításában. A proletárdiktatúra bukása után emigrációba vonult, Bécsben, Berlinben, majd Moszkvában tevékenykedett.

³² Fejérpataky László (1857 – 1923): történétíró, egyetemi tanár, az MTA tagja, Az OSZK igazgatója.

1919. okt. 1-én a Nemzeti Múzeum Igazoló Bizottsága a következő javaslatot terjeszti elő: „arra való tekintettel, miszerint dr. Róheim Géza m. nemzeti múzeumi szakgyakornoknak a Tanácsköztársaság ideje alatti magaviseletéből kifolyólag, hogy abban vezető és irányító szerepet vállalt, továbbá hogy nyilvános és népszerű előadásokon olyan elméleteket propagált, mely a kommunizmus elveit elősegítette, a bizottság javasolja a Magyar Vallás- és Közoktatási Miniszter Úrnak, hogy dr. Róheim Géza szakgyakornok a Magyar Nemzeti Múzeum kötelékéből eltávolíttassék.” (idézi Verebélyi: 1984, 496.) A *Magyar Könyvszemle*, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának kiadványa röviden így számol be az eseményekről – s innen tudhatjuk, hogy azok két lépésben zajlottak: „Négy tisztviselőt, úgymint dr. Sebestyén Gyulát, dr. Bátky Zsigmondot, dr. Madarassy Lászlót és dr. Róheim Gézát a néprajzi osztályba helyezték át, de egyelőre meghagyták régi munkahelyüket s így tényleg nem is távoztak a könyvtár kötelékéből.” (Magyar Könyvszemle: 1921a, 33.)³³ „Kényyszerült lemondás folytán kivált a Könyvtár szolgálatából dr. Róheim Géza szakdíjnok, aki az alakuló Folklore-osztály végleges elhelyezkedéséig a Könyvtárban tett szolgálatot.” (Magyar Könyvszemle: 1921b, 137.)

Mármost, hogy miként vélekedhetett Róheim a kommunizmusról, azt némiképp megvilágítja az az anekdotikus történet, amit Székács többször is elmesélt (Hadas: 1995; Mészáros: 1998; Javorniczky: 1990). „Amikor az USA-ban megtudta, hogy az „orvosperben” engem lecsuktak kilenc hónapra vizsgálati fogságba, akkor azt mondta félig tréfásan, hogy tulajdonképpen lelkiismeret-furdalásai vannak, mert ő sok mindent kianalizált belőlem, de a kommunizmust nem tudta belőlem kianalizálni.” (Hadas: 1995). Több szempontból is érdemes idézni egy másik változatot is – egyrészt kiderül belőle, hogy Róheim Bálint Györgyöt³⁴ is analizálta, másrészt még világossá teszi Róheim viszonyát a kommunizmushoz. Székács elszólása már csak vicces ráadás: „[...] az én analízisemben természetesen sok szerepet játszott az én kommunista mivoltom. Róheim ezt úgy forgatta, forgatta, rendben

³³ Sebestyén Gyula (1864–1946): folklorista, irodalomtörténész, az MTA levelező tagja; Bátky Zsigmond (1874–1939): etnográfus, geográfus; Madarassy László (1880–1943): néprajzkutató, muzeológus.

³⁴ Bálint György (1906–1943): baloldali író, újságíró, kritikus, műfordító.

van, de nem nyúlt bele a dologba, végül is a Bálint Gyuri hozzá járt analízisbe, úgyhogy – az újságíró... de egy biztos, hogy – visszakerült hozzám – Amerikában, amikor pláne megtudta, hogy én börtönben voltam, akkor azt mondta, hogy azt rettenetesen sajnálja, hogy az analízist nem analizálta ki belőlem. [...] A kommunizmust, igen, ez egy szép elszólást volt, hogy a kommunizmust nem analizálta ki belőlem.” (Javorniczky: 1990)

Ugyanakkor Róheim baloldalisága nem megkérdőjelezhető. 1930 táján kutatóútjáról Kovács Vilmának írva afelől is érdeklődik, hogy „Bernfeldék mikor alakítják meg a külön vörös analízist?” (Róheim: 1992, 126.)³⁵

1938-ra Róheim akarata ellenére kettősen is fekete bárány lett: zsidó volt és kommunistagyanús. 1944. április 29-én Sztójay Döme magyar királyi miniszterelnök 10.800. M. E. számú rendeletének egyik mellékletként megjelent a „jegyzéke a zsidó szerzőknek, akiknek művei a közforgalomból kivonatnak”. E mellékletnek elkészült egy „második, bővített kiadása” is (Trócsányi: 1945, 5. és 8.). Róheim mindkettőben szerepel; a pszichoanalitikus társadalomból még Ignotus és Szilágyi Géza érintettek. Gunda Bélával³⁶ való 1947-es levélváltásából tudjuk, hogy Róheim tisztában volt a helyzettel. „Könyveim indexre tételéről persze tudtam, de a tiltakozó írásról persze nem. Mint historikum, érdekelne. [...] Egyébként a professzori cím nekem nem jár, úgy jöttem ugyan ki, de már pár éve nem adok elő sehoh.” (Gunda: 1977, 597.) Ez a levél abból a szempontból is érdekes, hogy lebegni hagyja azt a kérdést, vajon kinevezték-e valaha Róheimet egyetemi tanárrá vagy sem... A levélhez Gunda a következő magyarázatot fűzi: „A tiltakozó írás egy beadványom, amelyet hivatalosan mint a kolozsvári egyetem tanára 1944. augusztus 11-én küldtem el Kolozsváry-

³⁵ Siegfried Bernfeld (1892–1953): osztrák filozófus és pszichoanalitikus. Egyetemistaként baloldali cionista, később freudomarxista. Wilhelm Reich-hel szembenálló nézeteit az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* XVIII. 3. 1932. számában fejti ki. 1919-ben megalapítja a Baumgarten gyermekotthon, ahol közel háromszáz zsidó gyerek kerül elhelyezésre (ld. Bernheim: 1921). 1926-ban Berlinbe költözött, 1932-ben Franciaországba emigrált.

³⁶ Gunda Béla (1911–1994): etnográfus, a történelemtudományok doktora. 1939-től a Néprajzi Múzeum tudományos munkatársa. 1943-tól a kolozsvári, 1949-től a debreceni egyetem néprajzi tanszékének tanára, 1951 és 1954 között a KLTE dékánja.

Borcsa Mihálynak, a sajtóügyek kormánybiztosának. A beadványban – részletesen ismertette Róheim Géza tudományos munkásságának jelentőségét – tiltakoztam munkáinak a közforgalomból való kivonása, indexre tétele miatt.” (Gunda: 1977, 595.)³⁷ Róheim válaszelevele jellemzően öntudatos – és naiv: „Megkaptam szept. 29-én kelt sorait a mellékelt beadvánnyal együtt. Ami a rám vonatkozó beadványt illeti, régi idők emlékeit hozta vissza. [...] Nem kifogás a Horty éra, mert ugyanott Visky, Szendrei etc rendesen és tisztességesen hivatkoznak reám mindenütt, ahol hivatkozniok kell.” (Gunda: 1977, 597.)³⁸

Freud vagy fraud? – a Jellinek. Róheimmel kapcsolatban folytonosan fölbukkan egy név, egy rejtélyes alaké, Jellinek Mártoné vagy Mortoné, azaz Elvin Morton Jellineké (1890-1963). Neve Magyarországon legutóbb – Róheimtől függetlenül – a *Magyarsors* portálján került elő 2008. május 18-án. Itt intézkedéseket sürgetnek „a legsürgősebb és legnagyobb gazemberségekkel szemben”; ennek kapcsán szerepel az írásban „pár példa a régi időkből, amiket a mai helyzettel be lehet azonosítani”. Ezek közül az egyik „Jellinek Márton miniszteri titkár 400 000 000 koronás vasutas spekulációs botrány.”³⁹ Korábban is ismerős lehetett egyeseknek a Jellinek név, például a *Régi jó világ (A Horthy-korszak nagy panamáiból)* című könyvből, amely egy egész fejezetet szentelt neki: „Jellinek Morton eltűnik a pénzzel” (Horváth és mtsai, 1959, 83-88). Ehhez a szegényes hazai környe-

³⁷ Kolosváry-Borcsa Mihály (1896–1946): politikus és lapszerkesztő. Gömbös Gyula híveként kapcsolódott be a politikába, 1938-ban az Imrédy-kormány sajtófőnöke, miniszteri tanácsosi rangban; ő hajtotta végre a hetilapok revízióját. Ő gyűjtötte össze és adta ki a magyarországi zsidó írók munkásságának jegyzékét. 1944. október 31-től a sajtóügyek kormánybiztosa. 1945 elején a Sajtókamara pénzeivel és bizalmas irattárával Németországba szökött. Háborús bűnösként 1946-ban halálra ítélték és kivégezték.

³⁸ Visky Károly (1883–1945): etnográfus, egyetemi tanár, az MTA tagja; Szendrei Ákos (? – ?): etnográfus. 1934-ben biztosan a Nemzeti Múzeumban dolgozott gyakornokként, ő készítette elő a gamhudi ásatási leleteket átadásra a Szépművészeti Múzeumnak.

³⁹ Ld. az interneten *Magyarsors: 2008*

http://magyarsors.hu/index.php?option=com_content&view=article&catid=46:bozzay-rovat&id=2331:egy-orszagot-hogyan-lehet-elindítani-a-goedoer-aljarol&Itemid=106

zethez az is hozzá tartozik, hogy több mint 433 000 találat jön be a neten Jellinek nevére. De ki is volt ez az ember?

A lexikonok és a hivatalos életrajzok szerint New York-i születésű magyar biostatistikus, pszichológus, egy időben a magyar pszichanalitikus egyesület tagja. Az 1960-as tanulmányát⁴⁰ az alkoholizmust betegségnek tekintő elmélet alapján tartják, olyannyira, hogy sokan „Jellinek-betegségként” emlegetik. És évente kiosztásra kerül a *Jellinek Memorial Award* az alkohollal összefüggő legkiemelkedőbb kutatások publikálói között. De azt is megtudhatjuk, hogy a „Jellinek” egy intézmény volt: egy kiterjedt közép-európai zsidó család, amelynek tagjai között ott van Emil Jellinek, akinek lányáról a nevét a Mercedes Benz gépkocsi kapta, Jellinek Arthur, jogtudós és író, aki mint képviselő működik közre az igazságügyi bizottságban (többek közt a házassági jogról szóló törvényjavaslatnál). És ott van Jellinek Mór, „nemzetgazda”, aki részt vett az 1848-as osztrák forradalomban, közigazgatási irodalommal foglalkozott, lapot alapított; bátyját, dr. Jellinek Ármint később halálra ítélték Blummal és Messenhausserrel együtt, mert összekötetésben állott a bécsi forradalom intézőivel. Fia, Jellinek Henrik, a budapesti közúti vaspálya társaság igazgatója, aki érdemei elismerésül nemességet kapott. De Jellinek volt Jellinek Adolf is, a tanult zsidó teológus, aki Bécsben dolgozott mint rabbi és hitszónok. Fia, Jellinek György az osztrák közigazgatás szolgálatába állt, az államjog rendkívüli tanára lett. És folytathatnánk... Hogy mindezekhez a Jellinekhez mi köze is volt „Bunky”-nak⁴¹, azaz E. M. Jellineknek, azt egy másik stúdium tárgya eldönteni.

Ha megpróbáljuk Jellinek Morton életrajzát rekonstruálni, számos ellentmondással és hiátussal találkozunk. Titulálják közgazdásznak, szociológusnak, pszichológusnak, orvosnak, etnológusnak – és még ki tudja, minek. Nem véletlenül. Úgy tudjuk, Jellinek az íróasztalánál halt meg, 1963-ban, munka közben, professzorként a Stanford Egyetemen. Hogyan jutott odáig? Állítólag 1908 és 1910 között biostatistikát és fiziológiát tanult Berlinben. Ezután a grenoble-i Joseph Fourier

⁴⁰ Ld. Jellinek: 1960.

⁴¹ A „Bunky” „visszafordítása” magyarra meglehetősen nehéz, mert nem tudjuk, melyik magyar szót írták így le angolul. Talán „Bunki”. Többen „little radish”-ként magyarazzák. „Úgy tudom, a beceneve magyarul „kis tökfet” („little radish”) jelent, és az apja adta neki babanévként.” (Lodbell: 2005, 66.)

Egyetemen hallgatott két éven át filozófiát, filológiát, antropológiát és teológiát. Közben, ki tudja mi módon, a lipcsei egyetemre is beiratkozott, 1911. november 25-től július 29-ig és 1913. november 22-től 1914. december 2-ig hallgatott nyelveket, nyelvészetet és kultúrtörténetet. Az tény, hogy Jellinek, akárcsak Róheim, legalább kilenc nyelven beszélt. Azt viszont semmi sem bizonyítja, hogy akár Berlinben, akár Grenoble-ban, akár Lipcsében bármiféle diplomát szerzett volna. 1913-ban és 1914-ben is kizárták az egyetemről, mert nem látogatta az órákat, és nem végezte el a kurzusokat. Ugyancsak igazolatlan Jellinek azon állítása, hogy doktorátust szerzett volna Hondurasban, a tegucigalpai egyetemen 1935-ben Jellineknek nyoma sincs semmiféle dokumentációban. 1935-ben azonban a lipcsei egyetem állítólag tiszteletbeli doktori címet adományozott neki, és 1956-ban tiszteletbeli orvosdoktorrá avatták a Chilében. Jellinek életéről lánya, Ruth Surry visszaemlékezésiből szerezhetünk még adatokat.⁴³ Innen tudjuk azt is, hogy 1890-ben született New Yorkban emigráns szülők gyermekeként, s hogy kisgyerek korában került Magyarországra – hazatérő apjával együtt. Az első világháborúban Jellinek a magyar Vöröskereszt tisztviselőjeként teljesített szolgálatot, orvosi szállítmányokat vitt a frontvonalba. A háború után egy „ideges gyermekek” számára létesített állami intézményben dolgozott, majd valuta-spekulációkba kezdett. Tönkrement, másokat is magával rántva, és 1920-ban eltűnt. Öt évig a családja sem hallott róla semmit, akkor viszont arról számolt be, hogy egy gőzhajózási társaságnak dolgozik Sierra Leonében, Nikita Hartmann néven. A húszas évek végén, még mindig Hartmannként, Hondurasban és Telában.

Telában banánültetvényeken dolgozott a United Fruit Company számára. 1931-ben biostatistikusként helyezkedett el Massachusetts államban, a Worcester State Hospital-ban, ahol a „Research Council on Problems of Alcohol” nevű szervezet megbízta egy kutatás irányításával. Ennek a munkának az eredményeként jelent meg 1942-ben az *Alcohol Addiction and Chronic Alcoholism* című könyve. Surry szerint semmiféle előtanulmányai nem voltak az alkoholológia területén. 1941-től 1952-ig a Yale Egyetem alkalmazott fiziológia tanszékének docense volt. 1952-ben a WHO alkalmazta Genfben mint alkoholizmus-tanácsadót, és a szervezet „lelki egészségüggyel foglalkozó szakértői tanácsá-

⁴² Surry, Ruth, Memo to R. Brinkley Smithers, in: *Christopher D. Smithers Foundation Files*, Mill Neck, NY. – idézi Roizen: 2000.

nak” alkoholizmus albizottságában végzett jelentős tevékenységet. Az 1950-es évek végén, miután nyugdíjba ment, visszatért Amerikába, 1958-ban tagja lett a Torontói Egyetem és az Alberta Egyetem pszichiátriai intézetének is, 1962-ben pedig elhelyezkedett a kaliforniai Stanford Egyetemen.

Edith Lisansky Gomberg, aki a Yale Egyetemen Jellinek munkatársa volt, egyszer úgy nyilatkozott, hogy ha Jellinek szélhámós – „fraud” – volt, „akkor a tudományterületnek még több hozzá hasonló szélhámósra *van szüksége* – ő legalább érdekes volt!”. (idézi Roizen: 2000)

Kísértet járja be a pszichoanalízist – a Jellinekék kísértete.

Hogy Róheim és Jellinek sorsa többszörösen is egybefonódott, az talán az eddigiekből is kiténik: Lipcse és Berlin, a *Worcester State Hospital* stb. David Shakow-ra emlékezve 1985-ben még mindig együtt emlegetik a nevüket (Rosenzweig: 1985).⁴³ A Róheim és Jellinek családok – feltételezésem szerint – régóta ismerték egymást, vagy legalábbis tudtak egymásról. Az *Országos Hírlap* ugyanazon számában számol be egy-egy Róheiméket és Jellinekéket érintő eseményről – ekkor már „Morton” is Budapesten tartózkodott. Az egyik híradás sokat megmagyaráz Róheim későbbi vívószenvédélyéből is, a másik Jellinek könnyed „táncainak” előjele. „Szenzációs párbajok megint. A múlt napokban vívott véres párbajokhoz hasonló eseteket jelentenek ma is. Az egyikről zomborból írnak. Ott Roheim Zsiga földbirtokos verekedett meg tegnap Bieliczky Kálmán gyógyszerésszel valami báli összeszólalkozás miatt. A felek kardra álltak ki és a párbaj Roheimre nézve igen szomorúan végződött. Ellenfelének kardja mindjárt az első összecsapásnál leszelt egy tenyérnyi bőrt a fejéről, keresztülvágta a balhalántékon az ereket és oly súlyos koponyarepedést is okozott, hogy Roheim – akit időközben Budapestre szállítottak – most negyvenfokos seblázban fekszik a budai Erzsébet-kórházban. Állapota igen súlyos, mert az orvosok a koponyacsont genyedését konstatálták. Roheim különben ügyes vívó, ellenfele pedig sohasem tanult vívni.” (*Országos Hírlap*: 1898, 8.).

A „Színház és művészet” rovatból pedig megtudhatjuk, hogy „D. Müller Katicza [...] Az opera volt első táncosnőjének tanítványai tegnap tartották meg táncpróbájukat Jellinek Lajos termeiben. Jelen voltak a Jellinek, Bródy, Gonda, Reimann, Gönczy, Mándy, Schmideck,

⁴³ David Shakow (1901-1981): amerikai pszichológus.

Irsay és Schulhof-családok tagjai, kik örömmel nézték, mily kecsesen lejtették gyermekeik az évad folyamán betanult táncokat.” (Országos Hírlap: 1898, 9.).

De Jellinek Márton és a „jellinekek” ennél mélyebben is belefolytak a pszichoanalízis történetébe. Lássuk először Mortont. Róla először 1916-ban tesz említést Ferenczi Freudnak. „Dr. Morton Jellinek úr (Róheim, az etnológusom egyik barátja) jelentkezett be nálam.” (Freud – Ferenczi: 2002, 233.) A bejelentkezés több volt szakmai érdeklődésnél, Jellinek Ferenczi páciense lett. 1917-ben már így számol be róla: „Egy másik, nagyon kedves ifjú magyar etnológus [az egyik Róheim Géza], Jellinek (milliomos és ugyanakkor az én kényszerneurotikus páciensem, aki nem-sokára doktorátusát szerzi), valami nagyon szépet talált. Etimológusok úgy vélik, hogy a latin *amicus* szó az *umbilicus* [szó]-ból származik. Jellinek azt mondja, hogy az ausztrál törzsek a vérszerződést azzal pecsételik meg, hogy csurungáikat (azaz eltett elszáradt köldökszínórdarabjait) kicserélik. Jellinek figyelmét felhívtam a barátság $\Psi\alpha$. [által] feltárt homoszexuális gyökerére, és azt mondtam neki, hogy a ceremónia annyit jelenthet: a barátok egymás anyjává és gyermekévé válnak; ez megfelelne az inverzió magyarázatának: anyaszerep a baráti játékban. Jellinek továbbá érdekes antik álomértelmezések gyűjteményét ígerte nekem. (Egyre emlékszem: ’Egy asszonyt az álomban pecsétgyűrüjével pecsételnek meg.’ Az antik szerző értelmezése: *Az asszony terhes, mivel csak teli hordót pecsételnek meg.* Ezt nagyon jónak találom. Ezzel egybecseng a zsargon is: ’petschieren’.)” (Freud – Ferenczi: 2003, 82-83 – Ferenczi kiemelése)⁴⁴ A levélrészlet több fontos adatot is tartalmaz: tényként említi, hogy Jellinek milliomos, és amellet, hogy etnológusnak nevezi, beszél egy tervezett (?) doktorátusról is.

1918-ra Jellinek szilárdan beépül a pszichoanalitikus mozgalomba. „Róheim és Jellinek etnológiai témában ad elő. Előbbi ma a Néprajzi Társaságban az *’ambivalencia és megfordítás’*-ről tart előadást.”⁴⁵ (Freud – Ferenczi: 2003, 160.) Jellinek ekkor éppen „pszichoetnoló-

⁴⁴ A kéziratban nincs zárójel, a kettős kiemelést kétszeres aláhúzás jelzi. *Umbilicus*: köldök. A *petschieren* jelentése itt: lepecsétel, kínos helyzetbe hoz, blamátl, ld. osztrák vulgáris kifejezés: koital.

⁴⁵ Az ambivalentia és a megfordítás törvénye. Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében, a Magyar Néprajzi Társaság nyilvános felolvasó ülésén. Megjelent a *Psychoanalysis és ethnológia* című tanulmány első részeként (Róheim: 1918).

gus”, Róheim a *Néplélektani dolgozatok* sorozatban tervezte megjeleníteni *Ajándék és csere* című művét – a kiadás azonban nem valósult meg. Személye kapcsolatban volt Freuddal is; ezt bizonyítja a Freud – Ferenczi levelezés: „Kedves Professzor Úr, 28-i levelét megkaptam, a Dr. J. [ellinek] által hozottat is.” (Freud – Ferenczi: 2003, 228.) Érdekes, hogy Jellinek itt már – és innentől – „doktorként” szerepel... A „doktor” furcsa műveleteket végezhetett a pszichoanalízis pénzélése érdekében. „A pénzalapnak a minisztertől az Önök követe részére történő átutalása felett nagy volt itt az öröm tegnap. Sajnos a követ csak arra vonatkozó készségét nyilvánította ki, hogy az összeg ötödnyi részletét fizesse ki, mert nincs itt elég pénze. Ennek is holnap kell megtörténnie. A többi az eddiginél is jobban fog lógni a levegőben. Ezt azért közlöm Önnel, hogy tegye meg a szükséges lépéseket a miniszternél a biztonságba helyezés és kifizetés érdekében. Dr. Jel.[l]inek tud róla, jelen volt éppen a követnél.” (Freud – Ferenczi: 2003, 240.)

Az egyik ilyen manőver ahhoz a pecsétgyűrűhöz kapcsolódik, amit a Freud – Ferenczi levelezés jegyzetei szerint „Freud a titkos bizottság minden tagjának, de más, neki sokat jelentő személyeknek is ajándékozott.” (Freud – Ferenczi: 2003, 244., 10. jegyzet) Ennek alapanyagára vonatkozna a következő Ferenczi-levelrészlet: „kapott Dr. J. [ellinek] révén egy kis sárgálló csekélységet?” (Freud – Ferenczi: 2003, 243.) A gyűrűk célba értek: „A feleségemnek küldött Niebelung-gyűrű már elkészült. Jellinek kicsit hosszan tartotta magánál, ezért nem volt mód a korábbi köszönetnyilvánításra.” (Freud – Ferenczi: 2003, 249.)

Jellinek életrajzához egy máig tisztázatlan botrány is hozzátartozik – könnyen lehet, hogy a tisztázatlansághoz a kor közhangulata is nagyban hozzájárult. A *Nemzetgyűlési Napló* jegyzőkönyvében például ez áll:

„Egy napon 560 millió koronát emelt ki a budapesti tőzsde zsebéből és a budapesti tőzsdének még csak a szeme sem rebbent meg, annyira nem, hogy még gazdája sem akadt az 560 milliónak. Minden ment tovább, mintha ezt az 560 milliót el sem vitték volna. Bizonyára méltóztatik ugyanis emlékezni még Jellinek Morton közzgazdász úrra. (Derűtség.) aki a budapesti tőzsdéről egy napon 560 millió koronát vitt el. / Ugron Gábor: De nem a tőzsdéről! Sohasem volt a tőzsdén! / Gaal Gaszton: És ez egyáltalában nem ártott a tőzsdének. Egy olyan intézmény, amely 560 millió koronának egy napon való kiemelését szemrebbenés nélkül el tudja viselni. / Simonyi-Semadam Sándor: Nem a tőzsdéről, hanem egyes emberek zsebéből.” (Nemzetgyűlési Napló: 1921, 38.)

Hogy mi módon tűnt el, mennyi és milyen pénz pontosan, azt nehéz rekonstruálni, de tény, hogy Jellinekkel együtt tűnt el. Jellinek legkésőbb 1939-re Róheim számára már biztosan megkerült, ezt tanúsítja a már idézett Kovács Vilmának írott levél: „Látom jönni Morton az úton, hozzájuk megyünk ebédelni, gulyást kapunk. Anyámtól most kaptam levelet [...]. Mortonról ne említs neki semmit, ismert okokból. Mortonnak van egy fiatal rokonszenves felesége és egy rém herceg 3 éves kisleánya aki Dundi névre hallgat. [...] esetleg újabb nagy expedíció Ausztráliába vagy Új-Guineába (Morton révén).” (Róheim: 1992, 128-129). Hogy mik lehettek az „ismert okok”, azt ma már nehéz kideríteni. De talán a pénzről elárul valamit a Morton nevével összekapcsolódó tervezett kutatóút.

Epilógus. Ki eszik analitikust? Róheim, miután 1938-ban elhagyta el az országot, soha nem tért vissza. Jellinek sem. 1930. 03. 13-án Róheim azt írja Marót Károlynak: „Rendesen fürdünk bízván abban, hogy cápa még nem evett meg pszichoanalitikust.” (Róheim: 1992, 116.) És ugyanebben a levélben ez is áll: „Mondanom sem kell, hogy a psza felfogás mindenütt igazolódik (Merjen mást mondani az a papua!)” (Róheim: 1992, 117.)

Sem a cápák, sem a pápuák nem ettek pszichoanalitikust – s nem is mertek ellentmondani nekik. Különös, hogy Róheim mindenütt idegenné vált, barátja, Jellinek pedig mindenütt otthon érezte magát. Ignotus családodtan távozott, Ferenczi meghalt. Pszichoanalitikust talán csak forradalmak esznek.

IRODALOM

BERNFELD, SIEGFRIED (1921): *Kinderheim Baumgarten. Bericht über einen ernsthaften Versuch mit neuer Erziehung*. Berlin, Jüdischer Verlag, 1921.

FERENCZI – JONES (2008): Sándor Ferenczi – Ernest Jones: Briefe – Letters – Levelek. *Thalassa* 2008/2.

FREUD, SIGMUND (1925): Freud önéletrajza. Nyugat, 1925/14-15. Önéletrajz. In: Sigmund Freud Művei I., Filum, Budapest, 1993, 9-63.

FREUD – FERENCZI (2002): *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: Levelezés. II/1.* Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest, 2002.

FREUD – FERENCZI (2003): *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: Levelezés. II/2.* Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest, 2003.

- FREUD – FERENCZI (2004): *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: Levelezés. III/1.* Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest, 2004.
- FREUD – FERENCZI (2005): *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: Levelezés. III/2.* Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest, 2005.
- FÜST MILÁN (1986): *Szexuál-lélektani elmékedések.* Helikon Kiadó, Budapest.
- FÜST MILÁN (1999 [I-II]): *Teljes Napló I-II.* Fekete Sas Kiadó, Budapest.
- GUNDA BÉLA (1977): Róheim Géza leveleiből. *Ethnographia*, 88. évf. 4. sz., 1977, 595-599.
- HADAS MIKLÓS (1995): Beszélgetés Dr. Székács Istvánnal. *Replika* 19-20,
- HARMAT PÁL (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis.* Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2004): A Ferenczi – Groddeck – Füst Milán háromszög. *Thalassa*, 2004/2, 45-84.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2007a): Túl a pszichoanalízisen. Székács-Schönberger István pályaképe. In: *Székács-Schönberger István: Egy zsidó polgár gyermekkor.* Múlt és Jövő Könyvkiadó, Budapest, 2007, 167-190.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2007b): Magyarország megszállása és ellenmegszállása: pszichoanalitikusok stratégiai magánháborúi 1917-ben (1. rész). *Műút*, 2007/004, 56-61.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2008a): Magyarország megszállása és ellenmegszállása: pszichoanalitikusok stratégiai magánháborúi 1917-ben (2. rész). *Műút*, 2008/005, 84-88.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2008b): Pszichoanalízis és kultúra, avagy kultúra-e a pszichoanalízis? *Iskolakultúra*, 2008/1-2, 58-65.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2008c): Álmodó analitikusok, álmodó értelmezők. *Műhely*, 2008/6, *Álom* 2, 94-97.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2008d): Pszichoanalízis a Nyugatban (I). *Múlt és Jövő*, 2008/1, 61-83.
- HELLER BERNÁT (1920): Heine hatásának egynémely nyoma Arany János műveiben. Éjféli párbaj. *Nyugat*, 1920/7-8, 368-381.
- HORVÁTH JÓZSEF ÉS MTSAI (1959): *Régi jó világ (A Horthy-korszak nagy panamáiból).* Kossuth, Budapest, 1959.
- JAVORNICZKY ISTVÁN (1990): Oral history. Kézirat.
- JELLINEK, ELVIN MORTON (1940): Jellinek, E. Morton and Jolliffe, Norman: Effects of Alcohol on the Individual: Review of the Literature of 1939, *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 1:110-181, 1940.
- JELLINEK, ELVIN MORTON (1942a): An Outline of Basic Policies for a Research Program on Problems of Alcohol, *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 3:103-124, 1942.
- JELLINEK, ELVIN MORTON (1942b): *Alcohol Addiction and Chronic Alcoholism.* Yale University Press, New Haven, 1942.

- JELLINEK, ELVIN MORTON (1951): Expert Committee on Mental Health, World Health Organization. Report of the first session of the Alcoholism Subcommittee. Annex 2: Jellinek estimation formula. (WHO Tech. Rep. Ser., No. 42) Geneva, 1951.
- JELLINEK, ELVIN MORTON (1952): Phases of Alcohol Addiction, *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 13:673-684, 1952.
- JELLINEK, ELVIN MORTON (1960): *The Disease Concept of Alcoholism*, Hillhouse, New Haven, 1960.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (1935): Ajándék. *Pesti Hírlap*, 1935. december 8.
- LODBELL, JARED (2005): *This strange illness.*, Aldine de Gruyter, New York, NY, 2005.
- Magyar Zsidó Lexikon.** Budapest, 1929.
- MÉSZÁROS JUDIT (1998): *Székács István-interjú.* Kézirat.
- MAGYAR KÖNYVSZEMLE (1917a): Évnegyedes jelentés az Orsz. Széchenyi Könyvtárról. *Magyar Könyvszemle*, XXV. köt., 1-2. füzet, 1917. évf. január-június, 107-110.
- (1917b): A M. N. Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtára az 1916. évben. *Magyar Könyvszemle*, XXV. köt. 3-4. füzet, Új folyam 1917. júl.-dec., 131-145.
- (1918): A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtára az 1917. évben. *Magyar Könyvszemle*, XXVI. köt. 3-4. füzet, Új folyam 1918. júl.-dec., 129-144.
- (1919): A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtára az 1918. évben. *Magyar Könyvszemle*, XXVII. Köt. 1-4. füzet, Új folyam 1919. jan.-dec., 57-66.
- (1921a): Dr. Gulyás Pál: Kommunista könyvtárpolitika. *Magyar Könyvszemle*, XXVIII. Köt. 1-4. füzet, Új folyam 1920/21. jan.-dec., 1-84.
- (1921b): Az Orsz. Széchenyi-Könyvtár 1919. évi állapota. *Magyar Könyvszemle*, XXVIII. Köt. 1-4. füzet, Új folyam 1920/21. jan.-dec., 134-139.
- (1945): Trócsányi Zoltán: A budapesti német könyvharácsolás. *Magyar Könyvszemle*, LXIX. Év. Negyedik folyam 1945 Jan/Dec., 1-21.
- MARÓT KÁROLY (1916): A „mana” fogalma. *Huszedik század*, 1916/2, 145-147.
- NEMZETGYŰLÉSI NAPLÓ (1921). 1920–1921. V. kötet.
- ORSZÁGOS HÍRLAP (1898): *Országos Hírlap*, 1898. március 22.
- ORTUTAY GYULA (1941): Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés. *Szellem és Élet* 4. évf. 4. szám. (1941. június), 192-202.
- PATAI RAFAEL (1997): Két világ határán, két világ szélén. *Múlt és jövő*, 1997/2, 44-52.
- ROIZEN, RON (2000): E.M. Jellinek and All That!
<http://www.roizen.com/ron/jellinek-pres.htm>
- ROHONYI, CHARLES (1992): levele [1975] Verebélyi Kincsőhöz. *Thalassa*, 1992/2, 131-134.
- RÓHEIM GÉZA (1917): Spiegelzauber. *Imago* 5 [1917]: 63-120. (Könyv alakban: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1919.)

- RÓHEIM GÉZA (1918): Psychoanalysis és ethnológia. *Ethnographia*, 1918, XXIX, 49-90.
- RÓHEIM GÉZA (1921): Das Selbst. *Imago* 7, [1921]: 7, 1-39, 142-179, 310-348, 453-504.
- RÓHEIM GÉZA (1924): Die Sedna Sage. *Imago* 10 [1924]: 159-177.
- RÓHEIM GÉZA (1925a): *Magyar néphit és népszokások*. Athenaeum, Budapest, 1925; Universum Kiadó, Szeged, 1990.
- RÓHEIM GÉZA (1925b): *Australian Totemis A Psychoanalytic Study in Anthropology*. G. Allen & Unwin, London, 1925.
- RÓHEIM GÉZA (1932a): *A csurunga népe*. Athenaeum, Budapest, 1932., Magvető, Budapest, 1984., Párbeszéd Könyvek, Budapest, 1992.
- RÓHEIM GÉZA (1933): A primitív ember. In: *Lélekelemzési tanulmányok*. Somló Béla Könyvkiadó, Budapest, é.n., 9-29. (Legújabban: Reprint, Párbeszéd Kiadó. T-Twins Kiadó, 1993.)
- RÓHEIM GÉZA (1934): Ádám álma. *Nyugat*, 1934/19, 323-325. (Legújabban in: *Ádám álma*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2009, 7-12)
- RÓHEIM GÉZA (1984a): *A bűvös tükör. Válogatás tanulmányaiból*. Magvető, Budapest, 1984.
- RÓHEIM GÉZA (1984b): *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata*. Gondolat, Budapest, 1984.
- RÓHEIM GÉZA (1992): Levelek és más dokumentumok. *Thalassa*, 1992/2, 113-137.
- RÓHEIM GÉZA (2001): *A kultúra eredete és szerepe*. Animula Kiadó, Budapest, 2001.
- ROSENZWEIG, SAUL (1985): The Way It Was: Remembering David Shakow. *American Psychologist*, October 1985, 1140.
- SZÁSZ ZOLTÁN (1928): Magyar néphit és népszokások. Dr. Róheim Géza könyve. *Nyugat*, 1928 (20), 557-559.
- SZÉKÁCS ISTVÁN (1992): Róheim retardáció-elmélete és az ember agressziója. *Thalassa*, 1992/2, 30-44.
- SZILÁGYI GÉZA (1928): Görög-római vallástörténet és mitológia. *Nyugat*, 1928/4, 315-316.
- TÓTH LÁSZLÓ (1999) (szerk.). *Róheim Géza. Új Mandátum*, Budapest, 1999.
- VEREBÉLYI KINCŐSŐ (1977): *Róheim Géza. Különlenyomat az Ethnographia LXXXVIII. évfolyamából.* , Budapest, 1977. Eredetileg in: *Ethnographia*, 88. évf. 4. sz., 1977, 580-594.
- VEREBÉLYI KINCŐSŐ (1984): Utószó. In: Róheim Géza: *A bűvös tükör. Válogatás tanulmányaiból*. Magvető, Budapest, 1984., 487-536.
- VEREBÉLYI KINCŐSŐ (1990): *Róheim Géza*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- VOIGT VILMOS (2008) Raphael Patai öröksége. *Múlt és Jövő*, 2008/2-3, 89-95.
- ZILAHY LAJOS (1933): A Mai Amerika. *Nyugat*-konferencia. *Nyugat*, 1933/3, 156-162.